

Eiximenis i la santa pobresa

Francesc Eiximenis (Girona, 1330 - Perpinyà, 1409) era franciscà i, com a tal, tenia una relació molt especial amb els pobres i la pobresa. L'orde franciscà, tal com el va pensar i, sobretot, com el va viure Francesc d'Assís, es caracteritzava per un radicalisme evangèlic sense fissures. Es tractava de viure segons el model dels sants evangelis o, com es diu a la *Regla no butllada* franciscana, de seguir «la doctrina i les petjades de Nostre Senyor Jesucrist». I això volia dir, en el model original de l'orde, compartir les condicions i les formes de vida dels marginats i dels desarrelats; en definitiva, dels pobres.

Text > **DAVID GUIXERAS**, filòleg i professor de l'Institut de Celrà, i **XAVIER RENEDO**, professor de la Universitat de Girona

La història de l'orde franciscà al llarg de l'edat mitjana és complicada i sovint les pressions de la jerarquia eclesiàstica hi van introduir canvis que van modificar el radicalisme del projecte inicial. Ho il·lustra molt bé la figura, tan típica de la literatura medieval europea, del franciscà panxut i mandrós, com el fra Bernat del *Llibre de fra Bernat*, per citar un exemple de Francesc de la Via, un altre autor gironí. Eiximenis, però, que va néixer uns cent anys després de la mort de Francesc d'Assís (1182-1226), va intentar sempre mantenir-se fidel a l'esperit del mestre fundador de l'orde i proper als postulats de l'anomenat *franciscanisme espiritual*. No sabem si Eiximenis era panxut, però sí que sabem que no era mandrós, perquè, si ho hagués estat, no hauria escrit tant com ho va arribar a fer. Del que també podem estar segurs és que no combregava amb els franciscans mandrosos, relaxats i acomodaticis, com el fra Bernat de Francesc de la Via, perquè

traïen l'ideal de l'orde i la seva relació amb la pobresa.

Il·lustra molt bé la concepció que tenia Eiximenis, i l'orde franciscà, de la pobresa, la distinció que es formula en el *Dotzè del Crestià* entre els pobres de grat i els pobres per força. Els primers eren els que havien triat a consciència la pobresa com a forma de vida. Formaven part d'aquesta categoria els religiosos i, molt en especial, els membres de l'orde franciscà, però també els seglars que, com ara els beguins, havien decidit seguir un camí similar. Els pobres per força

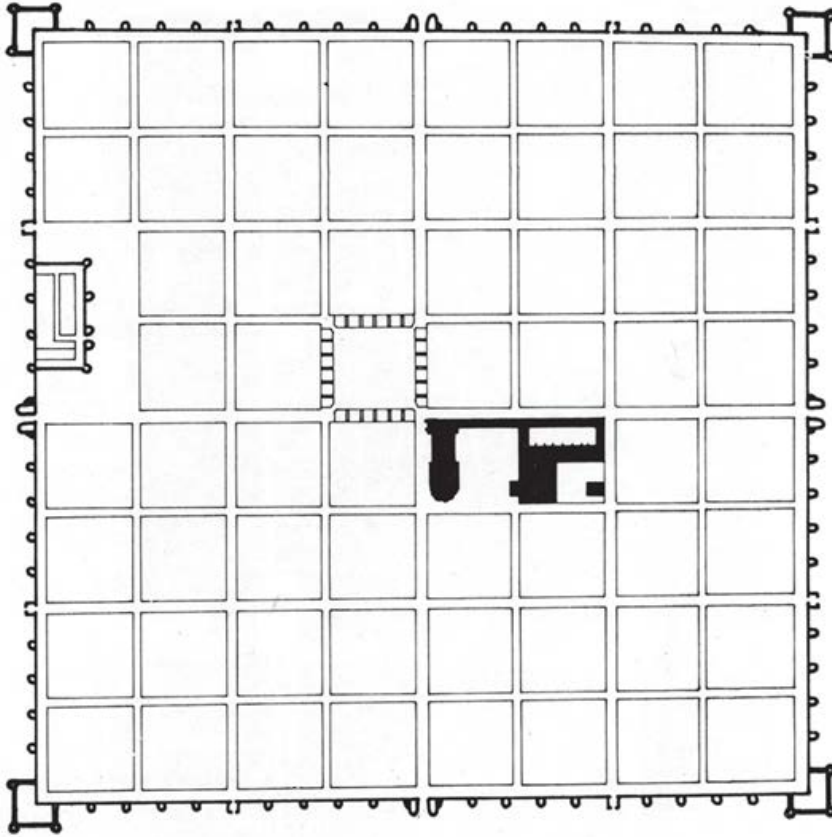
eren, és clar, els que no ho havien pogut triar. El model dels pobres de grat era Jesucrist, que va escollir viure, com s'assenyala en el *Primer del Crestià* i a la *Vita Christi*, pobrament i «com a persona simple i menyspreada». Aplicar el model

dels evangelis, que els apòstols van ser els primers a seguir, volia dir assumir la pobresa amb alegria.

«Oh, quanta alegria han de sentir aquells que per la seva amor [Crist] volen ser pobres i menyspreats en el món, que imiten el seu cap [Crist] amb la bandera alçada, és a dir, l'imiten sense cap mena de vergonya en la pobresa i en els menyspreus que reben!

No sabem si Eiximenis era panxut, però sí que sabem que no era mandrós

>> *Maredeu de la Misericòrdia*, de Pere Oller. (Foto: MUSEU D'ART DE GIRONA)

>> La ciutat ideal segons Eiximenis. (Imatge: J. PUIG I CADAFALCH)

Aquí hi ha, sens dubte, una font de gran alegria, perquè Ell [Crist] és el seu pare, patró i amic especial.»

Els franciscans, pobres de grat, havien de fer, doncs, de la pobresa no només una forma de vida, sinó també una font d'alegria, de la veritable alegria, com diria Francesc d'Assís, que té un text preciós amb aquest títol. D'una banda, Eiximenis recomana als prínceps i als governants respecte per als pobres de grat «si de debò estimen la pobresa que han escollit». De l'altra, els recomana també ajudar i protegir els pobres per força, que no són capaços de descobrir l'alegria de la pobresa.

Un model de ciutat ideal

És prou conegut, gràcies, sobretot, a un article molt divulgat de J. Puig i Cadafalch, el model urbanístic de ciutat ideal que Eiximenis va presentar en el capítol 110 del *Dotzè del Crestià*: una ciutat de planta hipodàmica, amb quatre mil passos de perímetre, quatre portals principals i vuit de secundaris, dos carrers grans i amples que travessen la ciutat de part a part (del portal d'orient al de ponent i del portal

de migjorn al de tramuntana), a l'estil del *cardo* i el *decumanus* de les ciutats romanes, i quatre carrers «drets e bells», rectes i espaiosos, que enllacen els portals secundaris i els portals contraris. El palau del príncep està situat a un costat de la ciutat, amb sortida a extramurs, i al centre hi ha la seu. A cada un dels quarters hi ha el convent d'un orde mendicant i oficis ben barrejats perquè els habitants hi puguin trobar els productes bàsics: «carniceria, pescateria, almodí e tot recapte per los habitants», és a dir, carn, peix, blat i altres cereals, i tot allò que fos de primera necessitat. L'aigua també s'havia de distribuir de manera proporcional als quatre quarters. Els pobres, els pelegrins i els malalts havien de ser atesos en «hospitals» i «llocs de llebrosos» situats «a la part contrària d'aquell vent qui més s'usa», és a dir, el més freqüent, per evitar possibles infeccions.

Si el capítol 110, gràcies a l'article de Puig i Cadafalch, és força conegut, potser no ho és tant el model utòpic de ciutat que es presenta més endavant, en els capítols 129 a 130 del *Dotzè*. Eiximenis hi dibuixa una ciutat ideal, construïda seguint al peu de la lletra

les directrius urbanístiques del capítol 110. El nom de la ciutat és tota una declaració de principis: Habitació de Virtut, una ciutat, la ciutat ideal, de planta hipodàmica, amb quatre portals, cadascun dels quals dedicat a una virtut que no s'especifica, però que deuen ser les quatre virtuts cardinals o polítiques (prudència, justícia, templança i fortalesa). Al centre de la ciutat hi hauria una «gran plaça e bella», dividida en dues parts, l'una anomenada *Justícia* i l'altra, *Misericòrdia*. A la primera part de la plaça hi hauria instal·lada la cort, dedicada a l'administració, de manera exemplar, de la justícia: gratuïta, ràpida, imparcial i equitativa, implacable amb la corrupció i sempre «en favor del bé comú». Una justícia, per desgràcia, tan utòpica aleshores com ara mateix. Els pobres, per exemple, hi havien de ser escoltats i tractats amb el mateix respecte que els rics.

Eiximenis parla d'una «gran casa de la comunitat», que és un primer esbós del que anys a venir acabaria essent una caixa d'estalvis, un invent, per cert, franciscà

L'aspecte més interessant i original de la proposta utòpica d'Eiximenis en relació amb el tema que ens ocupa es troba a la banda de la plaça dedicada a la Misericòrdia, perquè hi tenien la seu diverses institucions públiques amb finalitats socials i caritatives. Hi havia d'haver «almoines ordinàries», és a dir, fundacions benèfiques destinades a la pràctica de la caritat; hospitals també benèfics, potser gestionats, encara que Eiximenis no ho indiqui, pels beguins, i una «gran casa de la comunitat», que és un primer esbós del que anys a venir acabaria essent una caixa d'estalvis, un invent, per cert, franciscà. Els diners dipositats en aquesta «gran casa de la comunitat» s'havien de retornar

>> Eiximenis lliurant el Regiment de la cosa pública als jurats de l'Ajuntament de València.
(Foto: WIKIPEDIA)

«a temps cert», és a dir, en un període determinat de temps.

Els préstecs d'aquesta caixa havien de cobrir les necessitats més immediates de les persones sense prou recursos, és a dir, dels pobres. Podien servir, per tant, per pagar el dot de donzelles de famílies que no se'l podien permetre, per redimir captius, per ajudar les persones arruïnades a aixecar el vol, per pagar les despeses dels processos judicials contra persones pobres tancades a la presó, per ajudar també, per descomptat, les viudes i els orfes, i fins i tot per garantir pensions per als «notables ciutadans» que s'havien passat tota la vida defensant el bé comú i la cosa pública i que en les seves vellúries es trobaven sense recursos. Eiximenis, per tant, presenta també un primer esbós de fons de pensions per als funcionaris públics. Aquests capítols aporten, a més, una última novetat: l'obra social d'aquestes caixes d'estalvis incipients, que podia destinar-se a finalitats diverses: repartir almoines entre els indigents, ajudar els pelegrins sense recursos, pagar la construcció

de ponts i de camins i la reparació d'esglésies i, en general, subvencionar «tota cosa de pietat», és a dir, tota mena d'obres de caràcter pietós. (No oblidem, en aquest sentit, que les caixes d'estalvis van néixer, a Itàlia, concebudes per frares franciscans, amb el nom de *monts de pietat*, i que l'antiga Caixa d'Estalvis de Barcelona era també un mont de pietat.)

No es tracta, ni de bon tros, d'una proposta dita de passada, sense més ni més. Eiximenis en parla al llarg de dos capítols del *Dotzè*, la seva gran summa política. Dos capítols que, d'altra banda, estan relacionats amb el capítol 110 de la mateixa obra, en què es presenta el model urbanístic de la ciutat ideal. A més a més, ja se n'havia parlat al capítol novè de la mateixa obra, en què Eiximenis reclama, amb vista a «la bona ordenació de la ciutat», la creació del que ell anomena *caixes de pecúnia*, és a dir, de caixes d'estalvis, que s'havien d'alimentar de diners recaptats al llarg de les grans festes, de donacions testamentàries i de subvencions dels ajuntaments. Els beneficiaris dels di-

ners dipositats en aquestes «caixes de pecúnia» havien de ser «tots aquells que sens llur culpa s'havien arruïnats i vivien en la indigència». Eiximenis fins i tot indica en aquest capítol quins podrien ser els responsables d'aquestes entitats, que s'havien de regir «segons el bon judici d'alguns regidors o no regidors, laics i eclesiàstics». El passatge no és del tot clar, però fa tot l'efecte que Eiximenis pensava en una mena de direcció col·legiada en què es barreassin membres de l'ajuntament amb ciutadans sense responsabilitats municipals, tant laics com eclesiàstics.

Polítiques de la pobresa

En el *Dotzè del Crestià* es donen diversos consells polítics en relació amb la pobresa. D'una banda, es recomana no carregar els pobres i les classes populars amb impostos excessius, «perquè Déu, que en tota l'Esriptura es presenta com el seu defensor i el seu protector, està de part seva». La defensa dels interessos dels pobres i dels humils és, en el *Dotzè*, tan decidida que s'arriba a recomanar que si en una comunitat hi havia divisions entre «majors i menors, i rics i pobres», el príncep havia de donar sempre suport a «la part dels simples i dels pobres, i això per amor de Déu i per tal que els majors no destruïssin de tots punts els menors amb el suport del príncep». De la mateixa manera que Eiximenis tenia clar que els membres de les classes populars no estaven capacitats per governar, també tenia clar que els prínceps, o els consells municipals, havien de protegir els interessos i la causa dels desfavorits. És una actitud profundament franciscana, que en el cas d'Eiximenis estava reforçada per la seva inclinació per autors, també franciscans, amb una intensa, i de vegades fins i tot revolucionària, preocupació per aquests temes, com és el cas del menoret occità Joan de Rocatalhada.

En un altre capítol es defensa que la generositat del príncep s'havia de posar, sobretot, en evidència fent, en primer lloc, grans obres en honor de Déu i, en segon lloc, ajudant els necessitats. Entre les grans obres públiques hi havia, per descomptat, la construcció de monestirs i d'esglésies, però també d'hospitals, destinats, sobretot, a les classes més humils. Eiximenis dona, a més, una llista de les persones necessitades que podien beneficiar-se de la

generositat dels prínceps: cavallers i mercaders arruïnats, menestrals sense ofici ni benefici i pagesos sense ni tan sols eines per treballar els camps. És evident que la generositat filantròpica que recomanava Eiximenis i la defensa dels interessos dels desfavorits són dues cares de la mateixa moneda.

Com que els rics no eren gaire propensos a la penitència ni a l'oració, per redimir els seus pecats no tenien gaire més opcions que l'almoina i la caritat

Els jurats o regidors de la ciutat de València són els destinataris dels consells polítics que Eiximenis va escriure al *Regiment de la cosa pública*, una obreta de trenta-nou capítols que, després d'eliminar-ne l'epístola proemial i la conclusió, es va acabar incorporant al *Dotzè del Crestià*. A l'epístola proemial del *Regiment* es poden llegir alguns consells relatius a la pobresa. N'hi ha un en què Eiximenis recorda que els habitants de la ciutat de València provenen de terres molt diferents, i, com que molts dels que no en són oriünds són pobres i no tenen patrimoni, cal ajudar-los amb diners públics. Tot seguit torna a associar el fet que «gran part del poble no sigui natural» de València amb la manca de recursos econòmics, i conclou que si aquesta part de la població se sentia abandonada pels governants, podia ser propensa a revoltar-s'hi perquè no hi tenia gaire res a perdre. Eiximenis també demanava als regidors que, en agraïment als favors que València havia rebut de Déu, no només s'hi celebressin processons, oficis i altres solemnitats, sinó que es fessin caritats públiques i almoines secretes a molts pobres vergonyants, és a dir, a persones que s'havien guanyat bé la vida però que, per una raó o una altra, s'havien arruïnats i es veien obligades a acudir a una institució de beneficència, com ara l'Almoina. Finalment, Eiximenis recorda als regidors valencians que han de sostenir econòmicament els hospitals com a «obra d'espiritual misericòrdia».

Des de la perspectiva d'un franciscà com Eiximenis, el fet que a la ciutat

hi hagués pobres per força no era en si mateix un fracàs de la política municipal, sinó que tenia un valor instrumental i es podia veure, de fet, com una necessitat. Així, en el capítol 21 del *Regiment* llegim que, gràcies a l'existència dels pobres, els rics, i tots els qui tenien recursos, podien redimir els pecats fent almoina.

En aquest sentit, els pobres i els «contrets» (esguerrats) no eren, ni de bon tros, membres inútils i sobers de la societat, sinó que tenien una funció social. Com que els rics no eren gaire propen-

sos a la penitència ni a l'oració, per redimir els seus pecats no tenien gaire més opcions que l'almoina i la caritat. Els pobres per força havien de fer possible, doncs, l'almoina donada de grat.

La condició redemptora de l'almoina és una idea recurrent en Eiximenis i altres autors. No és tan corrent, però, que es destaquin unes altres dues virtuts de la pobresa: la primera, que quan veia una persona pobra, el qui no n'era, de pobre, podia agrair a Déu que l'hagués salvat de la misèria; la segona, que la visió de les misèries d'altri estimulava

l'esforç personal per conservar el que es tenia i per servir la comunitat. Per evitar la possibilitat del frau, el menoret va aconsellar als regidors que portessin un control estricte dels «que són de debò pobres de fet» i va proposar que aquests pobres portessin alguna mena de distintiu públic, com ara un segell de plom penjat al coll. Una ordenació municipal, aprovada el 14 de juliol del 1395 a València, va sancionar l'ús d'un segell de plom penjat al coll com a distintiu per identificar les persones pobres que tenien dret a les ajudes públiques.

Al *Llibre dels àngels*, Eiximenis es refereix a un clergue que, en comptes de seguir «la doctrina i les petjades de Nostre Senyor Jesucrist», actuava com el franciscà panxut i mandrós de la tradició literària medieval. Aquest clergue destinava els «béns del patrimoni de Jesucrist» a tenir «grassa taula», és a dir, a menjar i beure bé, en comptes de fer-los servir per ajudar els pobres i les causes pies. Amb els seus textos, Eiximenis no només va denunciar, com a moralista, aquestes males pràctiques, sinó que, com a conseller polític, va donar eines per ajudar els qui, com va dir en el *Llibre de les dones*, «sofreixen una pobresa i una misèria terribles amagadament en llurs cases».

>> Francisc d'Assís alimentant els ocells, de Giotto.

(Foto: WIKIMEDIA)